

TANÚK NÉLKÜL

Vele megelégszem, kitartok jóban,
rosszban, megragadom, el nem
engedem. Türelmesen várta, örökös
menyasszony, mikor öleli a piros
koszorú végleg magához, amíg
a fehérret szekrény őrzi egy papír-
dobozban. Tanúk nélkül fogadta,
csendben, bent a vendégszobában,
ahol annyit futkosott az asztal körül,
mit hozzak még, mire van szükségetek.
Csak arra, hogy leülj végre közénk.
Látszatra engedett, de már pattant is,
ahogy a sütemény fogyott. Hol van,
nem láttátok a vőlegényt?

Beke József

A KÖLTŐ ÜZEN

Jelek a sorok között Radnóti Miklós verseiben

I. „*A költő ír...*” Ezáltal élménye, érzelme, gondolata végleges nyelvi burokba öltözve szavakká, betűkké merevedik azzal a remélt céllal, hogy később visszaváltozzék a befogadóban újra élménnyé: csiholjon benne érzést, ébresszen gondolatot. Az írás tehát az élő valóság holtta válása, általa írásjelekké szegényedik az élet. Szegényedik? Csak-hogy épp ezáltal válik maradandóvá. A költő természetesen arra törekszik, hogy a holt szöveg olvasója a lehető legtöbb és legpontosabb információt kapjon: lehetőleg még a szavak mögé is lásson, a sorok között is olvasson. Hatni akar rá, hogy a mű ne álljon meg az önkifejezés statikus állapotában, hanem a meggyőzés, a mozgósítás révén visszhangot verjen.

Bár a mi szavunk töve erre utal, az irodalmi alkotás eredetileg mégsem írott, hanem hangoztatott formájú volt. Nyelvi anyagban jelent meg, de közvetítés nélkül jutott egyenesen „szájból fülbe”. Így bizonyosan pontosabb volt a hatása: a hangszín, hanglejtés, dallam, hangerő, még a szünet is segíthette az átadást-átvételt. Micsoda élmény ma is, ha Babbitstól halljuk az ESTI KÉRDÉS-t, Illyéstől az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL-t! Az alkotó előadásának rögzítése elsöpörhet minden olyan bizonytalanságot, amely az írott forma alapján fölmerülhet. Mert az írás bizony szegényes eszköz a költőiség tel-

jes értékű rögzítésére. Tanulmányok, könyvek születnek többféleképp értelmezhető verssorok, kifejezések megfejtési kísérleteiből. A legnagyobb költeményekben is akadhat kérdéses részlet, amelyet így is, úgy is felfoghatunk, s csak az döntene igazán, ha az alkotótól hallhatnánk. Ha Petőfi szavalná, megtudhatnánk, hogy helyes-e Az ALFÖLD e sorában „egybemondani” e kiemelt két szót: „*Börtönéből szabadult sas lelkem*”, vagyis azt éreztetni, hogy ez metafora: a költő lelke olyan szabad, merész, mint a sas; vagy éppen kis szünettel azt kell éreztetni – mintegy elharapva a névelőt –, hogy az első szót állítjuk a másodikról. A Petőfi-szótár szerkesztői A TISZA e közismert sorában: „*Rám nézett át, aztán ment sietve*”, az *átnéz* igét látják, bennem mégis van némi kétség, és nagyon kíváncsi lennék, Petőfi miért nem így írta: *Átnézett rám...* hiszen a hangzás is, a ritmus is ugyanolyan lett volna. De nem így írta. Talán azért, mert az ige után tett, ezáltal kissé kiemelt „*át*”-tal hangsúlyozni akarta a nagy távolságot a két part között? Hasonló nehezen eldönthető feladat Radnóti egyik legismertebb versében, a NEM TUDHATOM...-ban az, hogy hangoztatva ebben a sorban hangsúlyos-e a *kik* szó: „*tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton*”. A szavalókat a „*merre mennek, kik mennek*” párhuzama leginkább arra ösztönzi, hogy egyaránt kérdésként fogják föl mindkét részt, tehát a *merre* is, a *kik* is nyomatókat kap. Én azonban úgy látom, két dolog is ellentmond ennek. Az egyik az, hogy aligha tételezhető föl bárkiről – még akkor is, ha az illető költő –, hogy mindenkit ismer e hazában, az inkább, hogy az útirányokat nagyjából ismeri. A másik nyomósabb, mert a Radnótinál annyira fontos versformát, illetve a ritmust érinti. A költemény ugyanis olyan időmértékes sorfajtaban íródott, amelyben sormetszet van: „*Nem tudhatom, hogy másnak // e tájék mit jelent.*” S mindkét rész sor jambikus lejtésű: ti-tá, ti-tá... A második egység első szótagja tehát nem kaphat nyomatókat a kiejtésben, s ez arra mutat, hogy itt a *kik* nem kérdő, hanem hangsúlytalan vonatkozó névmás, vagyis az *akik* helyett áll. Egyébként ebben az idézetben az *uton* ú-ja is ugyane ritmus miatt rövid; a költő ezt a szóalakot máshol szinte kivétel nélkül hosszú ú-val írja.

Radnóti nemegyszer utalt arra verseiben, hogy a jövőnek ír: „*az új falak tövében felhangzik majd szavam*”, s töretlenül bízott abban, hogy e szavakat „*megértik / nagyranövő fiak és leányok*”. S hogy ez a reménye beteljesedett, azt bizonyítja egy felmérés, amelyet halála után egy emberöltővel középiskolás korú fiatalok között végeztek. Az eredmény: több mint hétszáz gyerek közül a legtöbben a NEM TUDHATOM...-ot tartották legkedvesebb versüknek, s az emlegetett költők között Petőfi és József Attila után Radnóti állt a harmadik helyen.¹

II. Radnóti Miklós nemcsak tudatos művésze, hanem képzett ismerője is a nyelvnek, a szegedi egyetemen – a költő Sík Sándor mellett – két kitűnő nyelvészprofesszor, Méyszöly Gedeon és Horger Antal tanítványa volt. Az utóbbit ugyan nem kedvelte, de Méyszöly szellemes nyelvtörténeti fejtegetéseit szívesen hallgatta, sőt hasznosította is költői nyelvén.² Nyelvészeti ismeretei és költői tehetsége birtokában bátran megtehetette, hogy verseinek végső formában történő lejegyzésekor – és nyomtatásban is – minden rendelkezésre álló eszközt felhasználjon arra, hogy alkotása a lehető legtöbb és legpontosabb információt közvetítsen az olvasóhoz. Üzent az utókornak azzal, hogy tudatosan egyéni írásmódot alkalmazott néhol, főként az egybeírás területén. Világosan látszik, hogy ezekben a sajátos szóalakokban nem a merev helyesírási szabályokhoz, hanem a versritmushoz, a *mondott* vers beszédritmusához alkalmazkodott. Közismert Radnótiról, hogy igen precíz volt írásmódjában. NAPLÓ-jába ezt jegyezte 1939. szeptember 17-én: „*Ma egész nap az ékezeteket raktam föl és javítottam. F[anni] dühög, hogy lopom*

az időt. Pedig nem mindegy az, hogy: fu vagy fú...” (Itt csak megjegyzem – a részletes vizsgálat is megérné egy misét –, hogy a versritmus érdekében némely magánhangzónk időtartamának a helyesírási szabályoktól eltérő jelölése eléggé természetes a magyar költészetben. Radnóti verseiben pl. az *ifjú* szó 29 előfordulásából 12-szer rövid a végző magánhangzó, sőt Babitsnál ez az arány még nagyobb: 52-ből 30 rövid!) Ugyancsak a *hangoztatott* ritmikai pontosságra való törekvés vezeti tollát, amikor az ERŐLITETT MENET című versben két n-t ír e sorban: „és félelemtől bolyhos a honni éjszaka”, az OKTÓBER, DÉLUTÁN címűben két s-et itt: „a csendből odafent sziszegve eső / hatnapos esső”, és az OKTÓBERVÉGI HEXAMETEREK-ben is a sorfajta kötelező utolsó verslába készíti arra, hogy így írja: „...félti arannyát”.

A költő korában érvényes (1929-ben kiadott) Balassa-féle helyesírási szabályzat tanácsa így szólt: „A kiejtés és a jelentés tekintetében összetartozó szavakat írjuk inkább egybe, ha csak nem nagyon hosszú a szó...” (AZ EGYSÉGES MAGYAR HELYESÍRÁS SZÓTÁRA ÉS SZABÁLYAI.) Látjuk, hogy ez jócskán ad szabadságot az egybeírás tekintetében, hiszen ki-ki eldöntheti, mit érez „inkább összetartozónak” és mit „hosszúnak”. Radnóti valóban szó szerint értelmezi ezt a tág ajánlást, és – ellentétben nemcsak a mai, hanem gyakran az akkori szabályokkal is – például a jelzőként álló ún. jelölt tárgyas szerkezeteket is rendszerint egybeírja: *átkotnyögő, enyhethadó, izmotfeszítő, mindentlító, párisztjárt* stb. és ugyanígy a határozókat is: *bölcsrekókad, egymásrahajlott, éjbetűnő, holtrasebzett, nagyranőtt, nyitvafelejtett, szépen csillogó, tágratárt* stb. Példák mutatják azt is, hogy a jelzők esetében az „összetartozást” fontosabbnak tartja, mint a hosszúság méricskélését: *szívárványszíntógás, vadgalambhangu, vontaranyhaju* stb. De nemcsak a jelzők, hanem más szavak, kifejezések között is bőven találunk olyanokat, amelyekben érezhető a költő meggyőződése: a helyesírási szabálynál erősebb a költői szabadság, őbenne a költő fölülte áll a tanárnak, az *ars* a *disciplinának*: *kezetfog, nyakonragad, partradob, portverve, vélebetegszik* stb. Talán nem szentségtörés, ha azt mondjuk: a kiejtésnek, pontosabban a versmondásnak (ami egyben versértelmezés is!) inkább megfelelnek ezek így, mint különírva. A költő sok hasonló kifejezés alkotórészeit annyira összetartozónak fogja föl, hogy egybeírja, s ezzel „sűg” a mindenkori olvasónak, versmondónak.

Különösen feltűnő, hogy Radnóti – ismét a beszéd természetes folyamatának megfelelően – nem hajlandó különírni az ilyen szóalakokat: *elémszalad, felémnyújtózó, hozzánk szorulva, ráddobál, rajtafelejt, rájukhajol, rámfigyel* stb. Mellőzve most a grammatikai indokokat, azt mondhatjuk, hogy van az ő gyakorlatában valami igazság: helyesírásunk itt voltaképpen ilyen – illogikusnak tűnő – különbséget tesz: *ráhajol* egybeírható, *rám hajol* nem, *hozzászorul* igen, *hozzád szorul* nem, a *rálehel* igen, a *rám szuszog* nem, pedig a kiejtésben aligha teszünk köztük különbséget. Tapasztalatom szerint az e csoportba tartozók következetes egybeírása Radnóti egyéni módszere. Látszik ez abból, hogy míg Babits szinte kivétel nélkül különírja a hasonló kifejezéseket, Radnóti szinte kivétel nélkül egybe, és a Radnótinál tapasztalható gyakorlatra Juhász Gyulánál sem találok példát.

Radnóti kötőjeles (kissé Adyéra emlékeztető?) szóösszetételei is arra mutatnak, hogy próbálkozott az egyéni írásmódú fogalomjelöléssel: *róka-nemzet, páva-úrfiak, nővihogás, pihenni-vágyás, magzat-koromban, ibolyakék-szemű* stb. Azért nevezem próbálkozásnak ezt, mert a fenti példák nem az általa megjelentetett versekben találhatók, hanem szinte mind az életében kötetbe nem foglalt, hátrahagyott költeményekben, illetve a fordításokban. (A Balassa-féle szabálykönyv azt ajánlotta, hogy a nagyon hosszú szavakat „helyesebb alkalmas helyen kettéválasztani s a részeket kötőjellel kapcsolni össze”, ezek

az utóbbi példák azonban nem a hosszúságuk okán kaptak kötőjelet, hanem különleges értelmi összetartozásuk miatt. És e feltűnő írásképek révén jelentésbeli többletet is nyernek.)

Ugyancsak a sajátos próbálkozások körébe sorolható az is, hogy néhány szót kétféle írásmódban is alkalmaz verseiben, pl. *feketéll* ~ *feketél*; *éppen* ~ *épen*; *utca* ~ *ucca*; *egyremegy* ~ *egyre megy* stb. Az első példa két alakját tekintve következetlenségre – kis rosszindulattal egyszerű helyesírási hibára – gondolhatnánk. Csakhogy érdemes megnézni a kétféle írásmód versbeli helyzetét, és rögtön kitűnik, hogy a költő igenis a természetes magyar kiejtéshez – és nem a grammatikai alapú szabályhoz – igazodva írja egyik helyen így, a másikon amúgy:

„*ami soká maradt fehér,
az is már látod, feketéll,
mint e verstől a papiros*”

(VÉNASSZONYOK NYARA /
ESTI MOSOLYGÁS 10)

illetve:

„*...jön a tél, feketélnek
sarkai máris az őszi nagy égnek*”
(OKTÓBERVÉGI HEXAMETEREK 12).

Ebben a „*feketélnek*” szóalakban egyébként is két szabály jelentkezik egyszerre: a helyesírás ugyan kettőzött *l*-t kíván, a helyes kiejtés ún. rövidülési szabálya viszont rövid *l*-t, s a költő az utóbbit érvényesíti az írásban is. Miért ne tehetné? Hiszen költő. Egyik versében (TRISZTÁNNAL ÜLTEM...) úgy fogalmaz, hogy „*a költő / minden lehet! / és minden is... / mindjárt varázsolok...*” Aki minden lehet, aki varázsolhat is, az túlléphet a szabályok földjéről a *poetica licentia* földjére is. Ő azt is tudja, hogy melyik versébe illik inkább az *ucca*, melyikbe az *utca*.

A modern költészet egyébként már Radnóti előtt régen túllépett a grammatikai kötöttségek korlátain, s korai korszakában ő is alkotott interpunkció nélküli verseket a francia szürrealisták nyomán a szabad gondolatfűzés és a még szabadabb asszociációk megvalósításaként. Radnóti szerint az ilyen versekben az írásjelek hiánya nem csupán formai különtség, hanem a mű lényegéhez tartozó elem. Erről tanúskodik egyik tanulmánya,³ amelyben így ír: „*Egyik író társam megkért egyszer arra, hogy Apollinaire Égőv c. versét küldjem el neki, de »rakjam ki« a vesszőket, pontokat, elő akarja adatni, s »az előadó színész úgy jobban küsmeri magát a különben is nehéz versben« [...] Kínos és reménytelen munka volt. [...] A magyar szöveg sem tűrte az írásjeleket.*” Ez egyben arra is rámutat, hogy az írásjelek az előadónak valóban fontos támpontokat adhatnak a helyes értelmezéshez s ebből fakadóan a helyes versmondáshoz.

„*Egy író hanglejtését – úgy-ahogy – szövegének központosása érzékeltetheti. A különféle írásjelekkel való élés majdnem annyira jellemzi a költőt, mint a szókincse vagy ritmikai hajlamai*” – írja Mészöly Dezső.⁴ Ugyanő idézi Dover Wilson-t, aki a cambridge-i egyetem Shakespeare-sorozatának bevezetőjében így ír a Shakespeare-szövegek pontjairól, zárójeleiről, vesszőiről, nagy kezdőbetűiről, amelyek igen egyéniek, esetenként a grammatikának is ellentmondanak: „*Ezek mondják meg a színésznek, hogy hol s meddig tartson szünetet; irányítják hanglejtését; kiemelik a szenvedélyes nyomatékú szót...*”

Mészöly ebben az írásában Arany Jánosra is hivatkozik, aki „*mindig roppant gonddal élt a központosítás árnyalataival. Valósággal lekottázta olvasók (és szavalók) számára: hogyan hangsúlyozzák verseit. Pont, vessző, kettőspont, három pont, gondolatjel: mindig helyén van az ő verseiben*”. Bizony, ha belegondolunk, némely Arany-ballada helyes értelmezése egyszerűen lehetetlen volna az írásjelek figyelembevétele nélkül. (Közismert az a Bánk bán történetével kapcsolatos szöveg is, amelyen azt szokták bizonyítani, hogy a központosítás teljesen az ellenkezőjére is változtathatja egy szöveg értelmét: „*A királynét megölni nem kell félnetek jó lesz ha mindenki beleegyezik én nem ellenzem.*”) Jellemző, hogy Martinkó András a Petőfi-szótár tervezetével kapcsolatosan egyenesen azt javasolta, hogy „*fontos lenne egy függelék a látható nyelv jeleivel*”, vagyis: mely írásjeleket hogyan használ a költő.⁵

III. Lássuk tehát a *látható nyelv jeleit* a Radnóti-versekben. (Példáink elsősorban a költő által kiadott kötetek anyagából valók.)

1. A *dőlt betű* (a *Holmiban* minden idézet dőlt betűvel van, tehát itt a kiemelés álló betű) segítségével az olvasó számára feltűnően „kiugrik” a szöveg valamely részlete, figyelmeztetve az előadót, hogy hangjával emelje ezt ki a környezetből. Radnóti így jelöli műveiben a máshonnan átvett szövegrészeket. Ezt láthatjuk az *IL FAUT LAISSER...* című versben, ahol a Ronsard-műből idéz néhány szót franciául, ugyancsak a *HAJNALTÓL ÉJFÉLIG* egyik részletében, amikor saját előbb leírt szavait ismételve kételkedik a rímelés helyességében: „*Ringóra dongó. / Leírtam s nem merek / félnézni most. Csak várok és sunyítok; / kezemre ütnek-é a régi mesterek?*” Némileg hasonló szerepet lát el a kurzív szedés abban a versben, amelyben a nagy tekintélyű mestert, Babits Mihályt siratja el (*CSAK CSONT ÉS BŐR ÉS FÁJDALOM...*), amikor a mű 2. részében a nagy költőre legjellemzőbb szavakat szólítja meg:

*„Szavak jöjjetek köré,
ti fájdalom tajtékai!
ti mind, a gyásztól tompa értelem
homályán bukdosó szavak,
maradatok velem:
gyászold omló göröngy,
sírj rá a sírra most!
jöjj, könnyü testü fátyol
ó, takard be,
s akit már régen elhagyott a hang, –
gyászold meg őt, te konduló harang,
lebegő lélek és gömbölyü gyöngy,
s gyászolj megint
te csilla szó, te csillag
te lassu pillantásu szó, te hold,
s ti többiek! ti mind!”*

Ezt a módját alkalmazza Radnóti a kiemelésnek akkor is, ha hangsúlyozni (és hangsúlyoztatni) akarja egy-egy kifejezés különös fontosságát, illetve sajátos, aktuális jelentését: „*Éltem, de élni mindig élhetetlen voltam...*” (*HAJNALTÓL ÉJFÉLIG*); „*Nem menekült el a*

drága Atilla se, csak nemet intett / folyton e rendre” (ELSŐ ECLOGA). Néhol ez a módja a szembeállításnak is: „Tegnap hűs eső szitált [...] és ma bős ágnyak, tapadó kerekkel, / gőzölgő katonák jöttek...” (TEGNAP ÉS MA); „*En én vagyok magamnak / s néked én te vagyok, / s te én vagy magadnak, / ... / S ketten mi vagyunk*” (PAPIRSZELETEK). Itt pedig az átvitt értelem mellett a fokozati különbségre is felhívja a figyelmet: „szellő jár már ott is, a zöldhabos erdőn! / Itt szélből hajlanak már a harci fenyők!” (1932. JÚLIUS 7.) Különös fontosságot érzékeltet e két azonos, de más-más értelmű kiemelt szó: „*Mi lesz most azzal, aki még csak él, / amíg csak élhet, formában beszél / s arról, mi van, – ítélni így tanít*” (Ó, RÉGI BÖRTÖNÖK); illetve: „*Bomba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?*” (HETEDIK ECLOGA).

2. A *felkiáltójel* szerepel Radnóti verseiben (az itt tárgyalni nem érdemes *pont* és *versző* után) az írásjelek közül leggyakrabban. Különösen jellemző természetesen a költő korai, avantgarde korszakában keletkezett versekre, amelyekben elsődleges eszköze az expresszivitásnak. Ennek számszerű bizonyítéka, hogy a költő első négy kötetének kb. százoldalnyi anyagában 277, míg az utolsó korszak ugyanilyen mennyiségű versanyagában (MEREDÉK ÚT + TAJTÉKOS ÉG) csak 170 felkiáltójel van. Első kötetének néhány versében szinte minden mondat vagy annak tekinthető szövegrész végén ez található: a KÖSZÖNTSD A NAPOT! 16 sorában 8, a kötetcímet adó ugyanekkora versben 7. Igen érdekes ilyen szempontból a TAVASZI SZERETŐK VERSE, amelynek kis kezdőbetűvel induló egységei végén mindig felkiáltójel van – mintegy elválasztva ezzel egymástól őket:

„*Látod!
boldog csókjaink öröme
harsog a fák közt és
árnyékkal áldja
testünket a táj! hallod,
hogy terül a fűvön a
fény és pattan a fákon
dallal a hajtás!*” stb.

Érdeemes megfigyelni, hogy Radnóti a felkiáltójelet az esetek igen nagy számában nem mondatzáró írásjelnek tekinti, tehát utána kis kezdőbetűt használ. Ez a jel itt nem szokványosan a mondat felkiáltó vagy felszólító jellegére mutat, inkább az előtte álló szó vagy szavak érzelmi-izületi töltésére hívja fel a figyelmet: „*Hó, hó! fekete szemekben / sötéten fénylik az ég [...] Tél, tél! fél most a gyerek*” (TÉLI VERS); „*ó, semmi, de semmise már! ez a zápor / sem mossa le rólam a vágyat utánad*” (ZÁPOR); „*Szálldos az úton a láng / s lebben! fele fény, fele vér!*” (NYUGTALAN ŐSZŰL). Ez a jel figyelmeztetheti a szavalót a lelkiállapot érzékeltetésének fontosságára, mint például a MÁSODIK ECLOGÁ-ban is: „*És te mit tudsz? Semmit! csak hallgatod / a gépet s zúg füled, hogy most nem hallhatod; / ne is tagadd, barátod! és összenőtt veled [...] Ha fönny vagyok, lejönnék! s lenn újra szállni vágyom [...] De hisz tudod! s megírod! és nem lesz majd titok.*”

A felkiáltójellel bőven ellátott korai versekben az látszik, hogy a figyelemfelhívásnak ezt az eszközét szinte minden megfogalmazott gondolat végére odakényszeríti a mindenáron való hatni akarás. Ez az aktivitást vagy legalábbis valamilyen dinamizmust sugalló jel akkor is ott van, ha az ábrázoltakra inkább a nyugalom, a statikusság jellemző: (a tehene) „*pisla jászlak előtt eldőlve pihennek / és orrlükük köré is enyhülni száll a légy!*” ... „*csillagok nélkül / nem nő nagyra ilyenkor a kicsi legény!*” ... (gyerek és macska) „*szerető zajban / álmodnak együtt már, köcsög tejekről / boldogan, nyáluk csorgatva a vackon!*” (TÁPÉ, ÖREG ESTE).

3. A kérdőjel sem igazán mondatzáró Radnótinál, utána leginkább kis kezdőbetűvel jön a folytatás vagy a felelet: „Fázol? várj, betakarlak az éggel” (SZERELMES VERS BOLDOGASSZONY NAPJÁN); „Mit használtak a szózatok és a falánk, fene sáskák / zöld felhője mit ért? hisz az ember az állatok alja! [...] S mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az!” (NYOLCADIK ECLOGA). Néhol azonban nem közvetlenül a kérdés, hanem az elbeszélő szava után alkalmazza: „Hogy mi a célja az Úrnak, – / kérdém? lásd az az ország” (NYOLCADIK ECLOGA), és ha megpróbáljuk kimondani e sort, valóban szükséges lehet ott – figyelmeztetésül – a kérdőjel: oda kell figyelni a helyes hanglejtésre és a szünetre. Előfordul a kérdőjel olyan helyeken is, ahol a mondat folyamatában talán el is maradhatna – s nem is szabad hanglejtéssel érzékelteni –, hiszen a kérdés nem elsődleges, csupán tartalmi idézet: „ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán, / hogy várja őt az asszony s egy bölcsőbb, szép halál” (ERŐLTETETT MENET).

Ha ennek a jelnek a használatát is az életmű folyamatában vizsgáljuk, feltűnik, hogy – szemben a felkiáltójellel – a pálya második felében gyakoribb, mint az elsőben. Ekkor ugyanis egyre sűrűsödnek a költőt kínzó olyan kérdések, amelyek a mostoha viszonyokra, valamint az elmúlásra vonatkoznak: „S ki tudja meddig élek?” (KESERÉDES); „előtted húsz év? / tíz? vagy semmi sincsen? / nem mindegy, mondd? – szóltam magamra” (HUSZONKILENC ÉV); „háború van, látod, s utána rom, mocsok / marad csak és oly mindegy: átélem meghalok?” (CSODÁLKOZOL BARÁTNÉM...)

De hasonlóan gyötrelmesek azok is, amelyek a költői létből, a művészi mivoltból fakadnak:

„Hogy fenn a művemen motoz a surrogó idő,
s mélyebbre süppedek le majd a föld alatt,
mind tudtam én. De mondd, a mű, – az megmaradt?”
(HAJNALTÓL ÉJFÉLIG)

„Némuljak én is el? mi izgat
versre ma, mondd! a halál? – ki kérdi?
ki kéri tőled számon az életed,
s e költeményt itt, hogy töredék maradt?”
(NYUGTALAN ÓRÁN)

A legutolsó korszakbeli kérdőjelek számát növelik az ekkori nagy költeményeknek a múlt emlékeire utaló fájdalmas kérdései is:

„Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?”
(HETEDIK ECLOGA)

„költőkkel s fiatal feleségekkel koszorúzott
tündöklő asztal, hova csúszol a múltak iszapján?
hol van az éj, amikor még vígan szürkebarátot
ittak a fúrge barátok a szépszemü karcsu pohárból?
[...] Hova tüntek a bölcs borozások?
Hol van az éj, az a kocsmá, a hársak alatt az az asztal?
és akik élnek még, hol vannak a harcra típortak?”
(À LA RECHERCHE...)

4. A *gondolatjel*nek többféle funkciója is lehet Radnóti költeményeiben. Elkülöníthet közbeszúrt gondolatot: „...*talán megszólal újra – / mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, – / a rettentő szavak tudósa, Ésaías.*” (TÖREDÉK.) Néhol azonban inkább „elgondolkodtató jel”-nek nevezhetnénk, hiszen az egymás után következő szövegrészeket csupán elválasztja, a szavalo számára pedig afféle szünetjelként funkcionál:

(a bika) „...*füvel és elpattan a széllal,
mely farkascorda szagát hozza sziszegve, –
fölszagal s nem menekül, mint menekülnek
az őzek; elgondolja, ha megjön az óra, küzd
és elesik s csontjait széthordja a tájon a horda –
és lassan, szomorun bóg a kövér levegőben.*”
(MINT A BIKA)

Egészen más, ti. kiemelő, hangsúlyozó szerepe van itt: „*legelső fürdőd is – / hiába volt!
Mert mocskol e kor*” (KORTÁRS ÚTLEVELÉRE); „*acélt fen szívek ellen, – ellened!*” (HIMNUSZ A BÉKÉRŐL). De érzékeltethet ellentétet is, ilyenkor mintegy *hanemként* áll:

„*Most rejt a föld.
S nem úgy, mint mókust rejti odva,
vagy magvait a televény
csak télen át –
örökre! mint emlékedet
e tépelt költemény.*”
(ŐSZ ÉS HALÁL)

Elkülöníthet (vagy inkább köthet) ez a jel olyan gondolatot is, amely hozzátoldásként jelentkezik, s benne rendszerint ott a vágyakozás, a reménykedés is: „*a majmok érteneének, / bennük még ép az elme, – / s talán ha köztük élnék, / nekem is megadatnék / a jó halál kegyelme*” (ZSIVAJGÓ PÁLMAFÁN); „*Fanni várna szókén a rőt sövény előtt, / s árnyékat írna lassan a lassu délelőtt, – / de hisz lehet talán még!*” (ERŐLTETETT MENET).

5. A *kettőspont* is igen gyakori jel a Radnóti-versekben. Utalhat a magyarázatra, helyettesítheti az *ezért, így, tehát* kötőszavakat: „*Álmos délután jön: csöndben köszöntsd!*” (POGÁNY KÖSZÖNTŐ); „*Testvérem, látod ketten vagyunk: egy apa / álma és két anya kínja sikoltoz bennünk*” (SOK AUTÓ JÁR ITT). Utalhat az előzőek értelmezésére, kifejtésére is: „*Oly messzire gondol: akkor éjjel, mikor / a városba vitték, a gróf szeretője / ült mellette*” (ELÉGIA, VAGY SZENTKÉP, SZÖGETLEN); (lesz) „*bőven nekünk is, évenkénti termés: / jaj, baj és ügyész!*” (SZÁMADÁS). Másikor az ok következik utána: „*elsírod magad: / barna hugod hét napja beteg már*” (KEDD ÉS SZERDA KÖZÖTT); „*nem könnyít sorsunkon az esti beszéd: sziklák között / ritka a jókedv és sok a tenivaló: lopós férfi élhet csak / pihenősen!*” (MONTENEGRÓI ELÉGIA). Itt a *hoggy* helyett áll: „*és oly mindegy: átélem? meghalok?*” (CSODÁLKOZOL BARÁTNÉM...), de másféle kötőszót is helyettesíthet, vagyis sokféle mellékmondatot kapcsolhat:

„*S ha újra elindulsz: lábad nyoma áld!
Főlégnek a friss fák és hamu csak maradékuk,
s ha újra elindulsz: virúlva nőnek a fák!*”
(TÜZHIMNUSZ)

„*mint asszony, ki messzi emberét várja:
teli fény ült az enyhe dombon.*”

(ZÁPOR UTÁN)

Igen összetett a kettőspont jelentése, ha a leírt jelenséget asszociáció magyarázza:

„*Már két éve halott és senki sem
kérdezi hol van, – tegnap megölelt:
a tömzsi gyümölcsfa az út mellett
kivirágzott a porban, valahol lány
sikított és nagyon dulakodtak.*”

(ELÉGIA EGY CSAVARGÓ HALÁLÁRA)

6. A zárójel funkciója sokszor rokon a gondolatjelével. Igen érdekes, hogy a költő egyik interpunkció nélküli versének (JÁTÉKOS VERS ARATÁS UTÁN) végén éppen a zárójel révén lesz a két utolsó sorában a metafora igazán élő képpé: „*s a kedves haja is (csak csókolom) / dalos karom között aranykaszal!*” Zárójelek közé persze leginkább valamilyen közbeszúrt értelmezést foglal Radnóti: „*művük idézgetem és torzóik aránya kibomlik, / s mérem (néma fogoly), – jajjal teli Szerbia ormán*” (À LA RECHERCHE...), az alábbi példában azonban annak eszköze, hogy a hasonlaton belül a földi és az égi, a pillanatnyi és az általános, a látvány és az érzelem egységes képpé olvadhasson:

„*csikók csomós lábakkal
futnak az anyjuk után s így
este, hazafelé most kácsák
és szeretők totyogva menetelnek!
Az égen egy helyen látni még,
(csikók! kácsák és szeretők!) hogy
olyan, mint kedvesem szemekéjje!*”

(ZAJ, ESTEFELÉ)

Itt pedig az időbeli eltolódást érzékelteti:

(a felhő) „*Körültekint ott, pislant, komolyan,
villogó zápor zuhan belőle
és mint hulló szög, a csöppje olyan.*

(*Elállt az eső s a szűk csatornán
víz zúg. Visszatér és hajladozva
jár a gyöngye fény a fa ormán.*)”

(JÚLIUS)

IV. Üzenet minden egyes jel, ezért a rideg betűk és sorok között odafigyelést igényel. Az olvasót elgondolkodtatja, az előadót kifejezési módozatainak meggondolására készíti: hogyan is kellene azt a többletet érzékeltetni, amit itt a költő valamelyik jel segítségével rögzített. Megfejtendő feladvány is: miért éppen ezt alkalmazta a költő, milyen utasítás rejtezik mögötte. Mindegyikben ott van egy művész pontosságra, teljességre

törekvő egyénisége, akinek a költészet fontosabb volt szinte mindennél: „annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben”.

Mészöly Dezső említett könyvében Shakespeare-ről szól – én most Radnótira vonatkozatom: „Mindnyájan olvashatjuk mondatait – mindnyájan szeretnénk hallani a hangját.” Mennyit érne, ha maradt volna versmondásáról, rádió-előadásaiból felvétel!

Jegyzetek

1. LEGKEDVESEBB VERSEM. Móra Kiadó, 1984. Szerkesztette Borbély Sándor.
2. „Miklós szerette előadásait, amelyekből különben költői nyelve is hasznot húzott, így többek közt a Lábadozó szél című kötetének jelzője az egyik szellemes Mészöly-etimológia emlékét őrzi.” Baróti Dezső: KORTÁRS ÚTLEVELÉRE. Szépirodalmi Kiadó, 1977. 148. Mészöly Gedeon későbbi hallgatójaként és a Radnóti-szótár szerkesztőjeként hozzáteszem ehhez, hogy a költő néhány egyéb ki- fejezése is Mészöly nyelvtörténeti fejtegetései- nek hatását mutatja: *madárfi, fecskefi, madárfió, sívó, terebély, támad* (a nap), *elsőfü csikó; a fió* (= fióka) szó Radnóti NAPLÓ-jában (1939. július 23.) is előfordul: „egy hattyú, lassan fehéredő fióival”.
3. Radnóti Miklós: ORPHEUS NYOMÁBAN. (Utószó.) Pharos Kiadó, 1943. 169–170. (Reprint: Bethlen Gábor Könyvkiadó, é. n.)
4. Mészöly Dezső: SHAKESPEARE ÚJ TÜKÖRBEN. Bp., 1972. 127–128.
5. Martinkó András: PETŐFI-SZÓTÁR. *ItK*, 1975. 94.

Baranyai László

NARRÁCIÓK EGY TÉMÁRA

A hetvenes évek elején láttam a MAGASISKOLÁ-t, Gaál István filmjét. Mészöly Miklósról akkor még nem hallottam, így a film alapjául szolgáló írást sem ismertem. A film szikár és lényegretörő volt, érezni lehetett politikai parabola jellegét, de ez szerencsére nem fedte el a primer történetet. Tetszett. Mégis – emlékszem – volt bennem egy szinte felháborodottsággal vegyes értetlenség is: minek kellett a történet – vagy, finomít- suk: a feltárás, a gondolat – érzékeltetésére narrátort alkalmazni? Csak lopja az időt meg a lehetőséget a főhős, a körülötte lévő figurák és a különleges helyszín elől.

Aztán elolvastam az elbeszélést. Meg más Mészöly-írásokat is: AZ ATLÉTA HALÁLÁ-t, a FILM-et és – amiről voltaképpen most beszélni akarok – a SZÁRNYAS LOVAK-at, s ezekben is volt narrátor. Kiknek funkciója többnyire ugyanaz: elmondják, vagy legalábbis kom- mentálják a történetet, együtt élnek a szereplővel-szereplőkkel, de nincs tevéleges ha- tásuk azokra. Nem is törekszenek rá, hogy legyen. Ez persze álságos is lehetne, Mé- szöly megtehetné, hogy miközben keveset árul el adott története narrátoráról, illetve az önmagáról, mi mégis rá figyeljünk, mert sejthető, hogy előbb-utóbb beavatkozik majd a történet bonyolításába... de nem; Mészölyt valóban nem érdekli narrátora.